

HET VOORMALIGE KARTUIZERKLOOSTER TE ZELEM

enige
oerd

et
e
k weer

Hetgeen overbleef van de gebouwen van het voormalig kartuizerklooster te Zelem mag gerekend worden tot het waardevolste uit het religieuze architectonisch patrimonium van Halen.

De kartuis werd in 1329 gesticht (1). Nog hetzelfde jaar was een voorlopig onderkomen en kapel voor de eerste monniken in gebruik. Op het einde der 15de eeuw was het klooster, geheel opgetrokken volgens traditioneel kartuizergrondplan, voltooid. In 1582 werd het geplunderd en in brand gestoken. Het begin der 17de eeuw luidde een periode van herstel en wederopbouw in. Tijdens de volgende eeuw werden de gebouwen verder verfraaid en aangepast aan de toenmalige smaak en eisen. In 1796 werden alle contemplatieve kloosters in het prinsbisdom Luik door de Franse bezetters opgeheven. Dit betekende ook voor Zelem het einde. Gedurende de 19de eeuw werd een groot gedeelte van de gebouwen gesloopt. Hetgeen overbleef, werd aangepast aan hun nieuwe bestemming : kasteel en buitenverblijf (2).

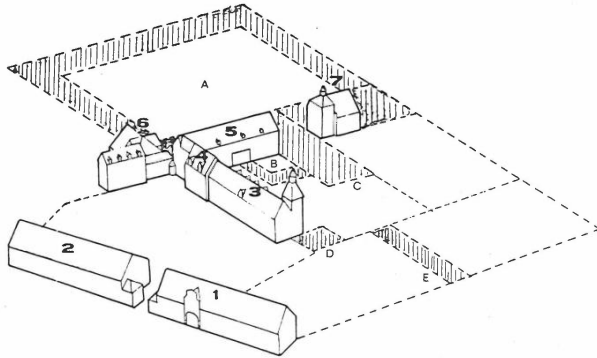
n in
werden

opge-
Op de
in
ven
(be-
p de
de
de ge-
te
de
reente

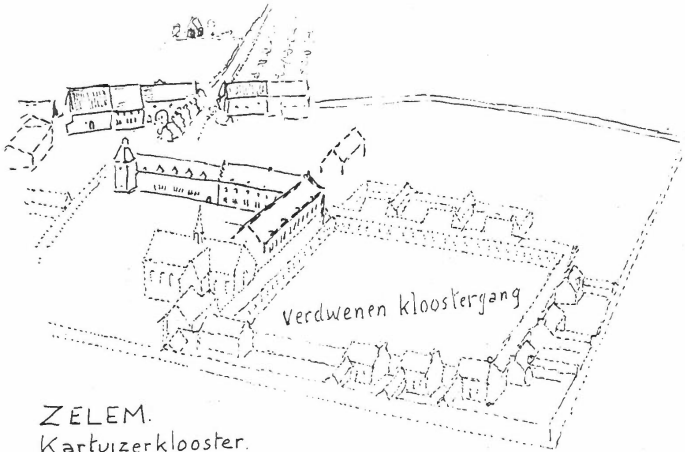
In deze bijdrage bespreken we de verschillende onderdelen van het klooster die op bijgaande tekening zijn afgebeeld. De gesloopte gebouwen worden aangeduid met letters (A - E). Het bewaard gebleven gedeelte is genummerd (1 - 7) (3).

eken
weg
er-
-
eken.
sleëd.
ad-

- (1) Voor de geschiedenis van het kartuizerklooster van Zelem zie : M. PEETERS, Het Kartuizerklooster "Sint-Jan" te Zelem bij Diest (1329-1500), onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1958; M. SOENEN, Chartreuse de Zelem, in Monasticon Belge, VI, Province de Limbourg, Luik, 1976, p. 293-334.
- (2) Voor de bouwgeschiedenis en het kunstbezit zie : R. VAN DE VEN, Gebouwen en kunstbezit (van het kartuizerklooster te Zelem), in De kartuizers en hun klooster te Zelem, tentoonstellingscatalogus, Diest, 1984, p. 44-72, 111.
- (3) Voor de architectonische beschrijving van de bewaard gebleven gebouwen werd gebruik gemaakt van : Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Prov. Limburg. Arrondissement Hasselt 6 N1 (A-Ha), Gent, 1981, p. 243-247.

kartuizerklooster Sint-Jansberg Zelem

ZELEM.
Kartuizerklooster.

- bewaarde oude gebouwen
- gebouwen XIXe & XXe e.
- Verdwenen gebouwen (1769)

A.
De
ze
in
hu
ee
ru
is
st
bi
he
ie
wo
ki
is
De
ga
Na
de
de
de
ne
va
E.
Vi
me
op
kl
ge
re
De
te
ni
C.
De
ul
ho
do
He
be.
st.
tu.
St
gor
at.
st
de.
op
zet
ver

A. Het grote pand

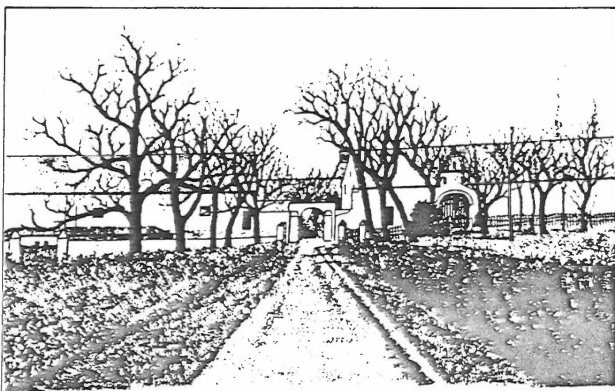
De kartuizer bracht, en brengt nog, het grootste gedeelte van zijn leven door in de beslotenheid van zijn cel. De benaming cel doet denken aan een somber kamertje en geeft een verkeerde indruk van het verblijf van de kartuizer. Het is immers een huisje of kluis met een verdieping. Gelijkvloers bevindt zich een werkplaats, waar hij aan handenarbeid kan doen, een berg-ruimte voor het brandhout en een wandelgang. Op de verdieping is de eigenlijke woonruimte (cubiculum). Hier slaapt, bidt, studeert en eet de kartuizer. Hij heeft er ook een kleine privé-bibliotheek tot zijn beschikking. Dit vertrek bereikt men langs het Ave Maria, een huiskapel waar een Mariabeeld staat. Aan ieder huisje grenst een kleine tuin, die door de monnik zelf wordt onderhouden en met een hoge muur is afgesloten. De schikking van de huizen (te Zelem waren het er dertien) en tuintjes is zo, dat ze van elkaar en van de buitenwereld zijn afgeschermd. De kluizen zijn tegen de buitenkant van een vierkante klooster-gang gebouwd, waarop de toegangsdeuren van de huisjes uitkomen. Naast iedere deur bevindt zich een loket, waarin door de broeders de maaltijden van monniken worden geplaatst. Te Zelem was deze kloostergang, zoals bijna overal, met stenen gewelven overdekt. De ramen keken uit op een groententuin. Dit gedeelte van het klooster noemt men het grote pand om het te onderscheiden van

B. Het kleine pand

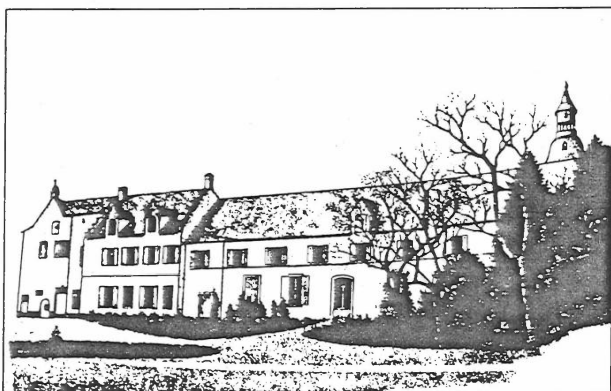
Vierkante overwelfde kloostergang, echter veel kleiner van afmetingen dan het grote pand, die toegang geeft tot en aansluit op één der zijden van het grote pand. Rond dit gedeelte van het klooster waren de ruimten gegroepeerd die door de kartuizers gezamenlijk werden gebruikt: kerk, kapittelzaal, bibliotheek en refect (hier werd op zon- en feestdagen het middagmaal gebruikt). De juiste ligging, rond het kleine pand, van deze plaatsen is te Zelem niet meer vast te stellen. De kapittelzaal hoorde er niet bij, vermits deze aan de zuidkant van de kerk lag.

C. De kerk

De stijl van de kerk was, zoals die van alle kartuizerkerken, uiterst eenvoudig. Het was een éénbeukige zaalkerk met veelhoekige koorafsluiting, stenen gewelven en een zadeldak, dat door een klokketorentje (dakruiter) werd bekroond. Het hoogaltaar was vervaardigd van zwart en rood marmer. Het bestond uit vier kolommen met Korintische kapitelen en was versierd met een groot schilderij voorstellende de doop van Christus in de Jordaan. Daarboven, in een nis, stond een beeld van Sint-Jan de Doper, patroonheilige van het klooster. Het koor-gestoelte was versierd met kunstig beeldsnijwerk. Het koor was afgesloten met een doksaal. Een deur in het midden van deze afsluiting gaf toegang tot het broederskoor. Aan weerszijden van deze deur stond een altaar opgesteld waaraan de missen werden opgedragen voor de broeders. Driemaal per dag komen de kartuizers samen in de kerk: voor de metten (nachtofficie), de conventsmis en de vespers.

SINT-JANSBERGKLOOSTER: INGANGSPOORT OMSTREEKS 1860

SINT-JANSBERGKLOOSTER: GROOT GASTENKWARTIER OMSTREEKS 1860

D.
In
ger
toe
zie
lij
tie

E.
Ove
tui
zij
nod
der
aou

2.
Oma
log
log
ste
mun
bov
klo
met
mer
den
bou
ver

2.
Tha
sel
naa
ach

3. en
Hion
ceme
Geb
ter
173e
opge
blij
Geb
pass
werd
nica
alsc

5. en
Een

D. Gastenkapel

In de rekeningen uit de tweede helft der 18de eeuw de voorcapelle genoemd. Bij de kartuizers worden de vrouwelijke gasten niet toegelaten tot het klooster. Daarom is een aparte kapel voorzien waar ze de mis kunnen bijwonen. Deze bidplaats was gewoonlijk gelegen in de onmiddellijke nabijheid van het vrouwenkwartier. Dit was ook te Zelem het geval.

E. Dienstgebouwen en verblijf van de broeders

Over het uitzicht van deze gebouwen is weinig bekend. In de kartuizerorde mag het aantal broeders in een klooster iets hoger zijn dan het aantal monniken. In onze streken was dit echter nooit het geval. Kloosters met vijf broeders waren een uitzondering. Te Zelem telde men er tijdens de 2de helft der 18de eeuw drie. Hun verblijf diende bijgevolg niet groot te zijn.

1. Poortgebouw met het vroegere vrouwenkwartier

Gedateerd op de makelaar van de poort : 1647. Dit gebouw, gelegen aan de uiterste rand van het klooster, was bestemd voor het logeren van de vrouwelijke gasten. Het is opgetrokken uit baksteen en witte steen, met een plint en banden in ijzersteen. De monumentaal opgevatte poort (gerestaureerd en beschermd) heeft bovenaan een nis waarin een beeldje staat van de patroon van het klooster : de Heilige Johannes de Doper. Daaronder een cartouche met het Lam Gods. Op oude foto's (± 1900) in privé-bezit is merkbaar dat de grote gelijkvloerse ramen toen nog niet bestonden. Ook het deurtje links naast de poort is een latere verbouwing, aangebracht toen het gebouw in twee privé-woningen werd verdeeld.

2. Vroegere dienstgebouwen (?)

Thans verdeeld in een woning en een dienstgedeelte. Dichtgemetselde vensters en rondboogpoorten in de achtergevel verwijzen naar verschillend functie's, door de verbouwingen moeilijk te achterhalen.

3 en 4. Gastenkwartier

Hier werden de mannelijke gasten ondergebracht. De smakeloze cementering der gevels maken een grondig onderzoek onmogelijk. Gebouw 3 dateert uit 1602 (renaissance-motieven aan het dakenster en rechter-zijgevel). Aanpassingen en verbouwingen in de 17de en de 18de eeuw, o.a. in 1663 toen de Sint-Janstoren werd opgetrokken. De spits van deze toren werd vernietigd door een blikseminslag en niet meer heropgebouwd. Gebouw 4 dateert waarschijnlijk uit de 17de eeuw. Ook hier aanpassingen tijdens de volgende eeuwen. Gedurende de 20ste eeuw werden tijdens het inrichten van een kapel door de zusters dominicanessen aanbouswels aangebracht tegen de voor- en achtergevels, alsook pseudo-gotische ramen.

5 en 7. Westvleugel van het grote pand

Een gedeelte van de Westvleugel van het grote pand bleef bewaard :

gebouw 5 en de voormalige kapittelzaal 7. Haaks daartussen stond de kerk C, die omstreeks 1820 werd gesloopt. Gebouw 5 dateert waarschijnlijk uit de tweede helft der 17de eeuw met aanpassingen gedurende de volgende eeuwen. Het is volledig onderkelderd (tongewelven van ijzersteen). De gecementeerde gevels maken ook hier een grondig onderzoek onmogelijk.

De voormalige kapittelzaal 7 is het oudste overblijfsel van de vroegere kartuis, in de literatuur nog al eens foutief kapel of kerk genoemd (4). Het is een rechthoekige constructie uit de eerste helft der 15de eeuw, overdekt met drie kruisribgewelven en aan de buitenkant geschoord door zware steunberen. Op de zolder, boven de eerste travee, is er een kamer eveneens met kruisribgewelf overdekt. Dit vertrek is bereikbaar met een stenen wenteltrap, tegen het gebouw opgetrokken. Het torentje is een 19de-eeuwse toevoeging. De ramen zijn verbouwingen, misschien stammende uit de 18de eeuw.

De kapittelzaal maakte deel uit van de Westvleugel van het grote pand. Toen in de 19de eeuw een gedeelte hiervan werd gesloopt, kreeg het gebouw aan de noord- en zuidkant nieuwe neogotische gevels en werd het door de bewoners van de Sint-Jansberg als kapel in gebruik genomen. Ook het interieur werd beschilderd, o.a. met een muurschildering voorstellende de Doop van Jezus in de Jordaan. De drie gewelfsleutels uit de kapittelzaal kwamen omstreeks 1965 in de antiekhandel terecht. Eén ervan maakt thans deel uit van de collectie van Gerwen-Lemmens te Valkenswaard. Een andere werd in 1984 aangekocht door de Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief Diest (5). De derde gewelfsleutel is tot op heden onvindbaar.

6. Gebouwd in de 19de eeuw, behoorde bijgevolg niet tot het kartuizerklooster

R. VAN DE VEN

(4) O.a. in de Gids voor Vlaanderen, 1985, p. 397.

(5) Nu tentoongesteld in de gotische zaal van het stedelijk museum Diest.